

Alcumena

Pismo Interdyscyplinarne
Interdisciplinary Journal

Nr 1(1)/2020

DOI: 10.34813/psc.1.2020.6

www.alcumena.fundacjapsc.pl

Od kemalizmu do erdoganizmu – laicko-świecki model nowoczesnej Turcji

From Kemalism to Erdoganism – a laic-secular model of modern Turkey

Natalia Potera

ORCID: 0000-0002-7556-9491

e-mail: natalia.potera@amu.edu.pl

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Szkoła Doktorska Szkoły Dziedzinowej Nauk Społecznych

Over the last century, Turkey has undergone profound changes, taking into account both a change in political culture and civic attitude. This article is devoted to the processes taking place in the way of creating politics in the Republic of Turkey after 2002, especially the assumption of rule by the AKP. This event is known as a historic turning point in the Turkish political arena. The author focused on theoretical and empirical issues related to Turkey's official policy, as well as changes taking place at the socio-cultural level, noticeable in Turkish society.

Key words: Turkey, AKP, kemalism, erdoganism.

Wstęp

Republika Turcji już od 1923 r. była państwem wielu kontrastów, które z czasem zaczęły znacząco oddziaływać zarówno na jej politykę wewnętrzną, jak i zagraniczną. Różnice światopoglądowe zyskały na znaczeniu wraz z dojściem do władzy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju 80 lat później (tur. *Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP, AK Parti*).

Niniejszy artykuł poświęcony jest procesom zachodzącym w sposobie kreowania polityki w Republice Turcji po 2002 r., tj. objęciu rządów przez AKP. Wydarzenie to jest określane mianem historycznego zwrotu na tureckiej arenie politycznej. Autorka w swojej pracy skoncentrowała się na zagadnieniach teoretyczno-empirycznych, dotyczących oficjalnej polityki Turcji, jak i zmianach zachodzących na poziomie społeczno-kulturowym, zauważalnych w tureckim społeczeństwie.

Zakres czasowy poddawany analizie obejmuje lata od 1923 r., tj. utworzenia Republiki Turcji, aż do czasów współczesnych, sięgających ostatniego kwartału 2020 r. Zakres przedmiotowy obejmuje porównanie koncepcji ideowych, promowanych przez pierwszy rząd republikańskiej Turcji, z koncepcjami wspieranymi przez partię AKP, działającą pod przewodnictwem Prezydenta Recepta Tayyipa Erdoğan. W pracy zostały zastosowane trzy główne metody badawcze: metoda jakościowej analizy źródeł, metoda systemowa, odnosząca się do zmian zachodzących w ustroju polityczno-prawnym Turcji oraz metoda genetyczna, zajmująca się analizą genezy zjawisk historycznych.

Schylek Imperium Osmańskiego oraz początek liberalnych przemian w państwie tureckim

Zmiany społeczno-polityczne, zachodzące na kontynencie europejskim na przełomie XVIII i XIX w., charakteryzowały się powszechnym rozwojem nie tylko koncepcji społeczeństwa obywatelskiego, ale także i państwa narodowego. Liberalne podejście do kwestii jednostki oraz jej miejsca w systemie politycznym, wpłynęło z kolei na przyszłą formę ustrojową większości państw Europy. Takie podejście, charakterystyczne w początkowych fazach swojego rozwoju jedynie dla podmiotów europejskich, z czasem zaczęło wpływać na struktury społeczne, polityczne i prawne wśród pozostałych uczestników systemu międzynarodowego, znajdujących się w bezpośredniej strefie wpływów wielkich mocarstw. Reformatorskie trendy w Eu-

ropie oraz nieustający proces westernizacji globalnego społeczeństwa ukształtowały również system polityczny państwa osmańskiego, zwłaszcza w ostatnich dziesięcioleciach jego istnienia (Korkut, 2016, s. 114). Z wpływów zachodnich korzystała także formalna spadkobierczyni Imperium – Republika Turcji, która na przestrzeni kilkunastu ostatnich lat przeszła głębokie przemiany, zachodzące zarówno w wymiarze wewnątrzpaństwowym, jak i zewnętrznym.

Początków tworzenia podstaw ideologicznych, determinujących kształt współczesnego modelu politycznego Turcji, można doszukiwać się już w tekście pierwszej konstytucji, sporządzonej jeszcze w trakcie panowania dynastii Osmanów. 30 maja 1876 r. sułtan Abdülaziz został odsunięty od władzy przez grupę dworzan. Jego miejsce zajął Murat V, który zobowiązał się do ustanowienia konstytucji. Brak działań doprowadził jednak do ponownej zmiany na osmańskim tronie. Po obaleniu ówczesnego sułtana, 1 września 1876 r., na tron wystąpił brat monarchy – Abdulhamit II, który działając pod naciskiem niewielkiej grupy reformistycznych biurokratów, w 1876 r. ogłosił ustanowienie osmańsko-tureckiej konstytucji¹, która z założenia miała stać się pierwszym prawnym dokumentem, realnie ograniczającym absolutną władzę monarchy. Warto jednak podkreślić, że zmiany konstytucyjne i demokratyczne nie były wynikiem wewnętrznych przemian czy też jakichkolwiek przekształceń społeczno-politycznych w obrębie państwa. Impulsy do dalszych zmian płynęły w większości z zagranicy, głównie z zachodniej Europy, a za ich realizacją stali wyłaniający się moderniści i bogatsza, lepiej uprzywilejowana warstwa społeczna. Mimo podejmowania kolejnych kroków na rzecz sekularyzacji i modernizacji, Imperium w dalszym ciągu miało głównie teokratyczny charakter. Sułtan był wówczas nie tylko dzierżycielem władzy państwowej, ale także przywódcą religijnym, uznawanym oficjalnie za głowę wszystkich muzułmanów. Co więcej, Konstytucja z 1876 r., wyraźnie stwierdzała, że głównym obowiązkiem Zgromadzenia jest przestrzeganie zasad szariatu (Daver, 1988, s. 300). Pomimo tego, iż dokument ten pozostawał w ścisłej harmonii z religią islamu, a dodatkowo stanowił czynnik spajający systemy administracyjne i instytucjonalne Imperium, sułtan, już dwa lata po wejściu konstytucji w życie zdecydował o jej finalnym zawieszeniu. Parlament, dysponujący we wspomnianym okresie niewielkimi uprawnieniami, nie był w stanie sam wpłynąć na suwerenną decyzję władcy (Marsza-

¹ tur. *Kanun-u Esâsî*, pl. Prawo główne/ Prawo fundamentalne; Dokument zawierający łącznie 119 artykułów w 19 rozdziałach. Został opracowany na podstawie konstytucji innych, europejskich państw, w tym Belgii, Polski i Prus.

łek-Kawa, Burak, 2018, s. 95). Imperium Osmańskie zaczęło upadać w wyniku klęsk wojennych oraz pojawiania się kolejnych, prowincjonalnych władców, którzy coraz częściej kwestionowali centralną władzę sułtana. Wydarzenia XVIII, a następnie XIX w. powoli uświadamiały Turków w przekonaniu, że złote lata Imperium już minęły, a jego miejsce zaczęły zajmować wzrastające, europejskie potęgi. Aby poradzić sobie z postępującym upadkiem państwa, władcy osmańscy rozpoczęli proces wprowadzania serii radykalnych reform, zakładających m.in. zmianę tradycyjnej, a tym samym nieefektywnej już armii i biurokracji, w miejsce których powołano nowoczesne kadry oraz instytucje, zaczerpnięte bezpośrednio z modelu zachodniego (Yılmaz, 2008, s. 3). Radykalne zmiany doprowadziły jednak państwo do momentu, w którym stanęło ono na rozdrożu, nie mogąc wybrać pomiędzy wiernością wobec swoich islamskich korzeni, a chęcią nadążenia za dynamicznie rozwijającą się Europą. Pomimo niechęci społeczeństwa tureckiego do westernizacji, elity polityczne państwa, w tym przede wszystkim ostatni sułtani Imperium, coraz chętniej sięgali do zdobyczy cywilizacji zachodniej, zwłaszcza tych związanych z kwestiami wojskowości, edukacji oraz bankowości. Głosy obrońców islamskich, tradycyjnych wartości zostały powoli zastąpione hasłami reformatorskimi, które uległy znacznym nasileniom po wojnach z Imperium Rosyjskim oraz przegranej w pierwszej wojnie światowej. Zwolennicy tzw. *Tanzimatu*, tj. okresu obfitującego w reformy państwowe, oraz członkowie ruchu młodo Turków, od którego *de facto* wywodził się Mustafa Kemal Atatürk coraz częściej angażowali się w oficjalną działalność państwa. Reformatorzy domagali się wprowadzania kolejnych zmian, wzorowanych na modelu zachodnim. W przyszłości dotknęły one także obszaru związanego bezpośrednio z zagadnieniem religijnymi. Zniesieniu sułtanatu i kalifatu towarzyszyła seria proświeckich reform. W 1923 r. zniesiono instytucje „*ulama*” zwane *Sheikh-al-Islam* oraz Ministerstwo Szariatu. Nowa konstytucja została przyjęta 24 kwietnia 1924 r., przy czym traktowała ona o całkowitej świeckości państwa tureckiego. Dodatkowo, w 1926 r. Prawo Islamskie (szariat) zostało zastąpione Szwajcarskim Kodeksem Cywilnym, który wprowadzał zakaz poligamii, kobietom dawał natomiast prawo do ubiegania się o rozwód. Wprowadzony przez kemalistów system oficjalnie był uznawany za demokrację parlamentarną, budowaną na wzór republik europejskich, niemniej jednak, nowo ustanowiony porządek został całkowicie podporządkowany decyzjom pierwszego prezydenta Republiki – Mustafy Ke-mala Atatürka oraz kontrolowanej przez niego Republikańskiej Partii Ludowej (tur. *Cumhuriyet Halk Fırkası*) (Chmielowska, Sobczak, 2016, s. 213).

„Ojciec narodu” oraz jego rola w Republice Turcji

Kalifat osmański został zniesiony w 1924 r., w związku z czym jednocząca siła islamu w podzielonym etnicznie państwie tureckim dobiegła końca. Republika, od momentu swojego ustanowienia w 1923 r., przechodziła stopniową ewolucję, zarówno pod względem zmian mentalnościowych, zachodzących wśród społeczeństwa, jak i formalno-prawnych, wynikających ze zmian konstytucyjnych. Na przestrzeni lat państwo tureckie funkcjonowało na podstawie czterech kolejnych konstytucji² oraz kilku zatwierdzonych do nich nowelizacji³. Obecnie jest ono jednym z najdynamiczniej zmieniających się państw, uwzględniając przy tym wymiar polityczny oraz ekonomiczny. Nie bez znaczenia pozostaje tutaj wpływ pierwszego prezydenta Republiki na dalszy rozwój Turcji. Wyznawana przez niego nacjonalistyczna ideologia, a także nowatorskie podejście do kwestii wprowadzanych reform politycznych, pozwoliły na zjednoczenie narodu tureckiego w duchu patriotyzmu i oddaniu ojczyźnie, co finalnie przesądziło o utrzymaniu niezależności Turcji. W latach 1919-1922 Atatürkowi skutecznie udało się poprowadzić ogół społeczeństwa do obalenia sił okupantów oraz sukcesywnego podpisania Traktatu z Lozanny, na podstawie którego formalnie powołano do życia nowy podmiot państwowy – Republikę Turcji. Należy przy tym podkreślić rolę tożsamości w procesie budowania wspólnoty tureckiej. Dopiero w tamtym okresie nabrała ona wymiaru narodowego, a tym samym stała się siłą jednoczącą Turków. Rządy Atatürka naznaczone były serią radykalnych reform politycznych, ekonomicznych, a przede wszystkim społeczno-kulturowych. Konsekwentnie budowana przez kemalistów nowa koncepcja narodu zakładała całkowite ujednolicenie społeczeństwa tureckiego. Zasada „jeden język, jedna kultura i jeden pomysł” (tur. *tekdil*,

² 1. Konstytucja z 1921 r.; pierwszy artykuł konstytucji definiował *de facto* Turcję jako republikę, stwierdzając jednocześnie, że suwerenność należy bezwzględnie do narodu, a system rządów oparty jest na zasadzie samostanowienia i władzy ludu. 2. Konstytucja z 1924 r.; obowiązywała przez 36 lat, od 1924 do 1961 r. To najdłuższy okres obowiązywania konstytucji w historii Turcji. Była w sumie zmieniana siedem razy, z których dwie nowelizacje można uznać za poprawki modalne. 3. Konstytucja z 1961 r.; została przyjęta w referendum, które odbyło się 9 lipca 1961 r., kiedy to 61,7 procent obywateli zagłosowało za jej przyjęciem. Po raz pierwszy w historii Turcji konstytucja przygotowana przez Zgromadzenie Konstytucyjne przeszła przez publiczne referendum. Konstytucja z 1961 r. umocniła nadrzędność konstytucji oraz skutecznie ograniczyła uprawnienia wybranych organów władzy, jednocześnie wzmacniając przy tym ochronę podstawowych praw i wolności obywateli. 4. Konstytucja z 1982 r.; została uchwalona po interwencji tureckiej armii z dnia 12 września 1980 r. Liczba nieodwołalnych artykułów w konstytucji została zwiększona wówczas do trzech.

³ Najnowsza zmiana tureckiej konstytucji dotyczy dokumentu z 1982 r. Poprawka została zatwierdzona na podstawie wyniku referendum powszechnego z 2017 r. Nowelizacja traktowała o zmianie systemu z parlamentarnego na prezydencki. Urząd premiera został tym samym ostatecznie zlikwidowany.

tekkültür, tekülkü) stała się w przyszłości narodowym mottem republiki i odegrała bardzo ważną rolę w budowie obywatelstwa tureckiego. W okresie jednopartyjnym Republikańska Partia Ludowa wprowadziła rozróżnienie między obywatelstwem (odnoszącym się do formalno-prawnego statusu obywatela tureckiego) i narodowością (dotyczącą poziomu „tureckości” wśród prawnych obywateli Turcji), przy czym dla państwa samo obywatelstwo stanowiło mniejszą wartość niż kwestia tureckości. Religii nie przypisywano jednak większej wagi, gdyż uważano ją za element niewpływający w większym stopniu na spójność narodu. Założyciele Republiki dążyli do stworzenia jednolitego, unitarnego państwa, w którym obywatele są nie tylko prawnie związani z państwem. Ich postawy oraz poglądy miały być bowiem odgórnie ukształtowane poprzez kulturę i język turecki. Republika już w początkowych fazach swojego rozwoju charakteryzowała się wieloetnicznością oraz różnorodnością religijną. Państwo zamieszkiwali m.in. Albańczycy, Arabowie, Bośniacy, Czerkiesi oraz Kurdowie, którzy wyróżniali się wśród pozostałej części tureckiego społeczeństwa wyznawaną wiarą i obyczajami kulturowymi. W okresie jednopartyjnym centralną kwestią dla rządzących było „ujednocenie” wszystkich obywateli Republiki oraz stworzenie unitarnego państwa narodowego. Głównym wyzwaniem dla partii Atatürka była w owym okresie tzw. turkifikacja obywateli o różnym pochodzeniu etnicznym i religijnym. Ludzie, którzy nie chcieli podporządkować się nowym wytycznym byli natomiast traktowani jako obywatele drugiej kategorii (Katalin, 2016, s. 280).

Pierwszy Prezydent Turcji niechętnie spoglądał na osmańskie dziedzictwo Republiki. Pamięć o przeszłości uznawał natomiast za psychologiczny czynnik, negatywnie wpływający na dalszy proces modernizacji państwa. Zarówno Atatürk, jak i jego zwolennicy, byli nieufni wobec świata Zachodu, z którym jeszcze nie tak dawno toczyli walki narodowowyzwoleńcze. Mimo to, dążyli oni do pełnej westernizacji życia politycznego Republiki. Takie podejście może zatem świadczyć o nieustępującym pragnieniu dogonienia coraz szybciej rozwijającego się Zachodu. Z tego też powodu reformy Kemala nie zdołały, bądź nawet nie starały się uwzględnić w swoich założeniach pozostałości po islamskich tradycjach i kulturze. Aby przyspieszyć proces modernizacji państwa, tureckie władze podjęły szereg działań, mających na celu przybliżenie Turcji do nowych sojuszników z Zachodu. W tym celu zminimalizowano treści religijne w szkołach ogólnodostępnych, jak i islamskich, a także wprowadzono powszechną równość obywatelską, podkreślając przy tym prawa przynależące do wcześniej pomijanych grup, w tym mniejszości religijnych oraz kobiet (Asyraf i in., 2015, s. 202).

Republika Turcji przejawia obecnie trudności we wdrażaniu kolejnych demokratycznych reform, natomiast tamtejsze elity polityczne powoli odchodzą od kemalistycznej wizji państwa, budowanej na kształt republik europejskich. Coraz częściej słychać głosy polityków nawołujących do „powrotu do swoich korzeni”, które można bezpośrednio powiązać ze złotymi latami państwa, przypadającymi na rządy Osmańców. Powszechnie zauważalna jest turecka fascynacja ideą scentralizowanego, podporządkowanego konkretnym autorytetom państwa. Źródeł takiego podejścia można szukać w sposobie organizacji nieistniejącego już Imperium Osmańskiego, w którym to władza bezwarunkowo przynależała do sułtana oraz elit będących w jego najbliższym otoczeniu. Wśród nich znajdowali się zarówno przedstawiciele wojskowi – tzw. *Sejfiye*, jak i lepiej uprzywilejowani cywile, w tym chociażby wyżsi rangą urzędnicy czy też muzułmańscy uczeni w piśmie (Wódka, 2015, s. 19). Porządek społeczny był wówczas odgórnie ustalony, a nadrzędnym zadaniem rządzących było zapewnienie trwałości i niepodzielności państwa. Tak przyjęte podejście zdołało przetrwać upadek Wielkiej Porty oraz zastąpienie jej nowym tworem państwowym, zwanym Republiką Turcji. Choć elity polityczne ulegały z czasem coraz to większym przeobrażeniom, zwłaszcza pod względem wyznawanych wartości oraz stawianych sobie celów, to mimo wszystko przedstawiciele inteligencji dalej stanowili najbardziej wpływową warstwę społeczną. Dodatkowo, w nowo tworzonej demokracji już na samym początku pojawił się paradoks oraz konflikt narodowych interesów. Turcja co prawda została ogłoszona republiką demokratyczną, gdzie zgodnie z założeniami ustrojowymi jej podstawową, a zarazem najważniejszą wartością, powinna być suwerenność narodu, niemniej jednak, przyjęta w 1921 r. konstytucja traktowała o nadrzędnej pozycji integralności państwowej, która miałyby stać ponad prawami oraz interesami samych obywateli. Organy państwowe, w tym przede wszystkim wojsko, będące niekwestionowanym strażnikiem przyjętego systemu, miały stać na straży nowego porządku, zwanego dalej „kemalizmem” (tur. *Kemalizm, Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce*), co miało bezpośrednio nawiązywać do jego twórcy, a zarazem formalnego ojca Republiki – Mustafy Kemala. Atatürk uważał się za ucieleśnienie woli narodu, dlatego też jego nacjonalistyczny program rozwoju państwa graniczył niekiedy z populizmem oraz formalizmem. W tym kontekście należało, aby jego decyzje zostały urzeczywistnione w aktach ustawodawczych, które uznawano kolejno za zgodne z wolą ogółu tureckiego społeczeństwa. Przyjęta przez niego ideologia została w 1937 r. oficjalnie zaakceptowana przez turecki parlament, a jej zasady, określane mianem „szczęściu strzał kemalizmu” (tur. *Altı Ok*), stały się głównymi wyznacznikami w procesie dal-

szego funkcjonowania państwa (Katalin, 2016, s. 285). Do głównych filarów kemalizmu zalicza się:

1) Republikanizm (tur. *Cumhuriyetçilik*), zaczerpnięty bezpośrednio z modelu europejskiego, zwłaszcza francuskiego. Z założenia sprzeciwiał się on wszelkim podziałom klasowym oraz korzyściom płynącym z takiego stanu rzeczy;

2) Nacjonalizm (tur. *Milliyetçilik*), który zakładał powszechny dostęp obywateli do dóbr uzyskanych w procesie rozwoju ogółu społeczeństwa. Wzmiankuje się tutaj przede wszystkim o zdobyczach intelektualnych oraz kulturowych państwa;

3) Populizm (tur. *Halkçılık*), ukazujący rządzących jako powierników ludu, co finalnie miało tłumaczyć ich uprzywilejowaną pozycję w państwie. Pozwoliło to z kolei na zmniejszenie napięć i nieporozumień na tle klasowym, a tym samym stworzyło sposobność do pojawienia się nowej klasy wyższej;

4) Rewolucjonizm (tur. *İnkılâpçılık*), którego podstawą miał być rozwój oraz ciągłe doskonalenie się państwa jako komplementarnej całości. Na tym etapie podkreśla się także dominację formy funkcjonalnej nad tradycyjną;

5) Laicyzm (tur. *Laiklik*), który zakładał bezwzględne oddzielenie struktur oraz interesów państwowych od religijnych. Wielu badaczy tureckiej historii jest zdania, że powodem, dla którego Atatürk dążył do sekularyzacji państwa, było jego przeświadczenie o tym, że tylko laicyzm jest jedynym, skutecznym sposobem na to, aby Turcy stali się w końcu nowoczesnym i dostatnim narodem;

6) Etatyzm (tur. *Devletçilik*), który zezwala na interwencję państwa w gospodarkę, co finalnie miało stanowić o sile oraz względnej stabilności lokalnej ekonomii (Chmielowska, Sobczak, 2016, s. 213).

Pomimo kolejnych zmian, zachodzących wśród elit rządzących, strzały kemalizmu zostały utrzymane jako podstawa funkcjonowania państwa tureckiego. Ich forma z czasem zaczęła jednak ulegać przekształceniom, co stanowiło odpowiedź na zmieniające się trendy na arenie wewnętrznej oraz międzynarodowej. Różnica ta jest dostrzegalna zwłaszcza w relacji państwo-religia. Kolejne kadencje rządu Partii Sprawiedliwości i Rozwoju wskazują jednoznacznie na zmianę wektora w procesie ustalania hierarchii wartości państwowych. AKP wraz ze swoim liderem – R. T. Erdoğanem, coraz częściej odwołuje się do swoich islamistycznych korzeni, które porzuciła w początkowych fazach swojej działalności na rzecz idei integracji Turcji z Unią Europejską. Obecna turecka arena polityczna charakteryzuje się centralnym planowaniem oraz kontrolą niemalże wszystkich sfer życia obywateli.

Radykalizacja społeczeństwa tureckiego oraz dojście do władzy Partii Sprawiedliwości i Rozwoju

Arena polityczna współczesnej Turcji, budowana w dalszym ciągu w duchu kemalizmu, przyjmuje obecnie formę neo-nacjonalizmu (tur. *ulusalcılık*), który został częściowo dostosowany do potrzeb i interesów partii rządzącej. Niemniej jednak, ochrona interesów narodowych, a także wrażliwość społeczna na poglądy wiodących polityków wciąż pozostaje czynnikiem stawianym przez większość obywateli tureckich na pierwszym miejscu. Obecny nacjonalizm skupia się na walce z separatyzmem etnicznym, dla którego głównym punktem odniesienia jest kwestia kurdyjska oraz integracja europejska i globalizacja, które rząd AKP stopniowo odrzuca w swych programach wyborczych. Można tym samym mówić o ponownym zwrocie w tureckiej polityce, zmierzającej od neo-nacjonalizmu do neo-osmanizmu, opartego na hasłach „powrotu do korzeni” oraz poszanowania imperialnego dziedzictwa. Kemaliści XXI w. opowiadają się za obroną świeckiego porządku przed narastającą falą islamskiego konserwatyzmu, wspieranego przez Partię Sprawiedliwości i Rozwoju oraz jej lidera – prezydenta Erdoğan. Wśród dzisiejszych neo-nacjonalistów znajdują się przedstawiciele różnych grup społecznych, poczynając od żołnierzy aż po byłych komunistów mających wsparcie wśród świeckiej, zazwyczaj miejskiej klasy wyższej (Yılmaz, 2008, s. 536).

Przed 2002 r., tj. datą przejęcia władzy przez Partię Sprawiedliwości i Rozwoju, Turcja była państwem całkowicie podporządkowanym kemalistycznym elitom politycznym oraz armii, będącej najważniejszym strażnikiem świeckiego ustroju. Partia Erdoğan była natomiast stroną, która starała się w początkowych latach swojej działalności szukać porozumienia pomiędzy podzielonym religijnie i ideologicznie społeczeństwem. W swoim programie politycznym zawarła dwa, teoretycznie sprzeczne ze sobą założenia tj. poszanowanie dla islamskich korzeni, opartych na tradycji osmańskiej, oraz proeuropejskich dążeniach, których zwieńczeniem byłoby członkostwo Turcji w Unii Europejskiej. Zmiana rządu w 2002 r. doprowadziła do odsunięcia starych, wojskowo-urzędowych elit, a laicko-nacjonalistyczna ideologia zaczęła ustępować miejsca nowej koncepcji, łączącej w sobie zarówno elementy świeckie, jak i tradycje islamskie. Dzięki podjęciu takich kroków państwu przez dłuższy okres nie zagrażały kolejne niepokoje społeczne. Stabilność polityczna oraz znaczący wzrost PKB wśród obywateli tureckich skutecznie zdeterminowały wyniki kolejnych wyborów. Przejęcie władzy przez nowo tworzone elity polityczne oznaczało, iż społec-

czeństwo opowiedziało się przeciwko staremu modelowi państwa, a tym samym na nowo zaczęło budować swoją tożsamość oraz politykę wewnętrzną, jak i zagraniczną. Ponowne wybory, przeprowadzane kolejno w 2007, 2011, 2015, a następnie w 2018 r. tylko potwierdziły znaczącą dominację AKP na tureckiej arenie wewnętrznej. Partia Sprawiedliwości i Rozwoju dzięki swojemu liberalnemu programowi nieprzerwanie utrzymywała władzę przez prawie dwie dekady (Wódka, 2013, s. 29). Każda następna elekcja umacniała rządy Erdoğan, który podejmował coraz to śmielsze kroki na rzecz podtrzymania swojej pozycji lidera oraz przywódcy całego narodu tureckiego. Arena polityczna Turcji była tym samym niejako skonsolidowana z osobistymi pobudkami prezydenta, który zaczął przekształcać już istniejącą ideologię w bliższy swoim poglądom model panturecki. Założyciele AKP, tj. Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gülem i Bülent Arınç widzieli w Unii Europejskiej gwaranta wolności wyznania, co z uwagi na antyreligijne nastawienie dotychczasowych elit rządzących, stanowiło dla nich istotny punkt odniesienia. Integracja z Unią Europejską służyła ich własnym celom politycznym, w tym przede wszystkim walce o zachowanie islamskiej tożsamości, której społeczeństwo tureckie było pozbawione przez kilkadziesiąt pierwszych lat istnienia Republiki. Nie można jednak zapominać o tym, że Partia Sprawiedliwości i Rozwoju wywodzi się z ugrupowań islamistycznych. Pomimo początkowej zgodności pomiędzy założeniami ugrupowania i modelem europejskim/amerykańskim, rząd Turcji z czasem zaczął coraz bardziej demonstrować swoją odrębność od świata zachodu, którego jeszcze nie tak dawno chciał być pełnoprawnym członkiem.

Republika Turcji formalnie zaaplikowała o członkostwo w Unii Europejskiej (wtedy jeszcze Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej) w 1987 r. W 1997 r. została uznana za kwalifikującą się do wstąpienia w struktury UE, jednak oficjalne rozmowy akcesyjne rozpoczęły się dopiero w 2005 r. Pozytywne zakończenie pertraktacji uniemożliwia jednak stanowisko Ankary w sprawie Cypru. Turcja jako jedyna akceptuje istnienie Tureckiej Republiki Cypru Północnego, przy czym sama rości sobie prawo do sprawowania protekcji, a tym samym czerpania dodatkowych korzyści z istnienia tego podmiotu państwowego. Istnienie Cypru Północnego neguje przede wszystkim Grecja, oficjalnie wspierająca stanowisko władz Republiki Cypru (European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations). Relacje Turcji z Unią Europejską są złożone, przy czym obie strony próbują zyskać jak najwięcej korzyści w trakcie prowadzenia wzajemnych rozmów. Największy jak dotychczas kryzys miał miejsce wraz z przeprowadzeniem nieudanego zamachu stanu w Turcji w 2016 r., gdy rząd, inspirowany przez Erdoğan, wprowadził szereg represji wobec osób zaanga-

zowanych w zorganizowanie przewrotu. Warto przy tym dodać, że po raz pierwszy w historii Republiki, obywatele zastosowali się do wytycznych prezydenta, wyszli na ulice w ramach protestu i sprzeciwili się puczystom, którzy z założenia mieli być gwarantem stabilności w państwie. Taki obrót wydarzeń dodatkowo umocnił Erdoğan w przekonaniu, że może podjąć bardziej radykalne kroki na rzecz umacniania swojej pozycji (Chudziak, 2017, s. 20). Kompetencje Prezydenta zostały w dużym stopniu rozszerzone na podstawie poprawek załączonych do Konstytucji w 2017 r. Od tego momentu badacze tureckiej polityki zaczęli wspominać o powstaniu nowego modelu, określanego mianem „erdoğanizmu”, tj. ideologii mającej zastąpić dotychczas funkcjonujący kemalizm. Erdoğanizm odnosi się do obecnie umacniającego się reżimu politycznego w Republice Turcji, opartego na rządach Partii Sprawiedliwości i Rozwoju. Wspomniany model bazuje na czterech podstawowych założeniach tj.: autorytaryzmie wyborczym, będącym filarem tureckiego systemu wyborczego, populizmie jako strategii politycznej, neopatrymonializmie, odnoszącym się do systemu gospodarczego oraz islamizmie będącym odnośnikiem dla współczesnej ideologii politycznej w Turcji (Yilmaz, Bashirov, 2018, s. 1813).

Procesy, jakie zachodzą współcześnie w Turcji, w tym przede wszystkim wzmocnienie władzy Erdoğan oraz prowadzonej przez niego AKP, zaczynają wywierać coraz większy wpływ na funkcjonowanie państwa. Aktualne uwarunkowania, jak i zmiana zapisów konstytucyjnych z 2017 r.⁴, mogą z czasem doprowadzić do znaczącej transformacji w obrębie tureckiej areny politycznej, powoli przekształcając ją w tzw. monopartię. Takiej zmianie sprzyjać może także obecna słabość partii opozycyjnych oraz kultura polityczna Turcji, oparta na centralnym planowaniu oraz wszechobecnej kontroli wewnątrz już istniejących partii.

Ugrupowanie Erdoğan odgrywa współcześnie istotną rolę zwłaszcza w oczach nowej klasy wyższej. W trakcie jego kolejnych kadencji w Turcji doszło do znaczących przemian w sposobie kreowania nowej polityki państwa. Przejawiało się to przede wszystkim w ekonomicznym i społecznym awansie konserwatywnej, wcześniej pomijanej części społeczeństwa. Laickie elity, bezsprzecznie dominujące w rządzie kemalistów, z czasem ustąpiły miejsca tzw. „tygrysom anatolijskim”, którzy wspierają obecny rząd z uwagi na swoją obawę przed marginalizacją, jaka mogłaby zajść w przypadku ponownego dojścia do władzy prozachodnich, niechętnych im

⁴ Zmiany wprowadzone w Turcji na podstawie referendum ogólnokrajowego, przeprowadzanego w 2017 r., na podstawie którego zmieniono system z parlamentarnego na prezydencki, co oznaczało m.in., że głowa państwa nie będzie musiała już się zrzekać przynależności partyjnej, a co więcej, będzie mogła być jednocześnie jej liderem.

władz. Tym samym, wcześniejszy podział na „białych” i „czarnych” Turków⁵ musiał zostać uaktualniony z uwagi na pojawienie się nowej podkategorii wśród tureckich obywateli – tzw. „szarych Turków”⁶, którzy coraz częściej zaczęli brać udział w debatach politycznych. Zalicza się do nich nowobogacką część społeczeństwa, która upatrywała zysku w rządach opartych na religii i tradycji. Określenie tej grupy społecznej odnosi się przede wszystkim do aspirujących „czarnych Turków”, którzy szybko wspięli się po drabinie społeczno-ekonomicznej w erze Turguta Özala⁷, a następnie umocnili swoją pozycję podczas rządów partii AKP (Akarçesme, 2012).

Zakończenie

Turcja na przestrzeni ostatniego stulecia przeszła głębokie przemiany, uwzględniając przy tym zarówno przewartościowanie w obrębie kultury politycznej, jak i postawie obywatelskiej. Autorka w niniejszym artykule starała się wskazać na czynniki determinujące kolejne zmiany, zachodzące współcześnie na tureckiej arenie politycznej. Na podstawie analizy poszczególnych rządów Turcji oraz towarzyszących im wydarzeń, można wywnioskować, że wszelkie formalno-prawne zmiany były odpowiedzią na potrzeby i oczekiwania obywateli. Republika wraz z otwarciem się na nowe kultury i osiągnięcia cywilizacyjne zaczęła mimowolnie dostosować się także i do ich kultury politycznej. Globalizacja oraz wszelkie skutki będące jej następstwem stanowią bowiem czynnik determinujący kolejne przemiany wewnątrz państw i ich społeczeństw, które starają się kolejno dostosować do struktury i założeń państwa dominującego. Kwestią czasu była zatem transformacja Turcji w stronę zachodniego modelu demokracji. Współczesny powrót do konserwatywnych, tradycyjnych poglądów może być natomiast odpowiedzią tureckiego społeczeństwa na słabnącą pozycję Zachodu oraz brak ścisłej kooperacji pomiędzy stronami. Jeżeli Unia Europejska oraz

⁵ Nazewnictwo *siyah Türk* („czarni Turcy”) i *beyaz Türk* („biali Turcy”) zostało po raz pierwszy użyte w latach 90. XX w., celem odróżnienia poszczególnych grup obywateli, którzy prezentują odmienne względem siebie światopoglądy. Do „białych Turków” zaliczani byli postępowi, wykształceni obywatele, których najczęściej wiązano z kemalistyczną, biurokratyczno-wojskową elitą. „Czarnymi Turkami” byli natomiast przedstawiciele klasy ubogiej, określanej często jako prymitywna część społeczeństwa, którą zazwyczaj kojarzono ze zwolennikami islamskiego ruchu politycznego (Ramm, 2017, s. 1356).

⁶ Nazywani także „Turkami hybrydowymi”; łączą w sobie cechy zarówno większości religijnej, jak i świeckiej mniejszości, które są zwykle postrzegane jako nie do pogodzenia. Cechuje ich zazwyczaj dobre wykształcenie, niekiedy uzyskane za granicą, biegła znajomość języków obcych, wiara w demokrację i pluralizm, ale także i wierność wobec swojej religii, której zasad przestrzegają jak każdy inny, pobożny muzułmanin.

⁷ Premier Turcji w latach 1983-1989, Prezydent Turcji w latach 1989-1993.

Stany Zjednoczone nie podejmą kolejnych kroków na rzecz umocnienia współpracy z Republiką Turcji, to hasło „powrotu do korzeni”, o którym niejednokrotnie wspominał prezydent Erdoğan w swoich wystąpieniach, może stać się nowym determinantem w sposobie kreowania dalszej polityki Turcji.

Bibliografia

- Akarçeşme, S. (2012). A new class of Hybrid Turks emerging between White and Black Turks. *Today's Zaman*. Pobrane z: https://web.archive.org/web/20120807205110/http://www.todayszaman.com:80/newsDetail_getNewsById.action?newsId=288628. [dostęp: 05.11.2020].
- Asyraf, H. A. R., Ahmad, W. I. W., Nooraihan, A., Daud, I., Fadzli, A. (2015). Modernization of Turkey under Kamal Atatürk. *Asian Social Science*, tom 11, nr. 4.
- Chmielowska, D., Sobczak, M. (2016). Demokracja po turecku, *Studia Europejskie*, nr 4.
- Chudziak, M. (2017). Pucz jako mit założycielski. Filary ideologiczne Nowej Turcji. *Punkt Widzenia*, nr 66.
- Daver, B. (1988). Secularism in Turkey. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations*. Pobrane z: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/turkey_en. [dostęp: 05.11.2020].
- Katalin, S. (2016). Fear not...! Turkish nationalism and the six arrows system — A state in search of a nation. *Hungarian Journal of Legal Studies*, Vol. 57, nr 3.
- Korkut, H. (2016). Critical Analysis of the Ottoman Constitution (1876). *Epiphany: Journal of Transdisciplinary Studies*, Vol. 9, No. 1, ss. 114-123. DOI: 10.21533/epiphany.v9i1.219.
- Marszałek-Kawa, J., Burak, A. (2018). The Political System of the Republic of Turkey, Past and Present. *Przegląd Politologiczny*, nr 3.
- Ramm, Ch. (2017). Beyond 'Black Turks' and 'White Turks' – The Turkish Elites' Ongoing Mission to Civilize a Colourful Society. *Asiatische Studien / Etudes asiatiques AS/EA*, vol. 70.
- Yilmaz, I., Bashirov, G. (2018). The AKP after 15 years: emergence of Erdoganism in Turkey. *Third World Quarterly*.
- Wódka, J. (2013). *Polityka zagraniczna „nowej” Turcji. Implikacje dla partnerstwa transatlantyckiego*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Wódka, J. (2015). *„Nowa” Turcja. Aspekty polityczne, gospodarcze i społeczne*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.